

Universitatea din București
Centrul de Excelență în Studiul Imaginii
Școala Doctorală „Spațiu, Imagine, Text, Teritoriu”

RĂSUCEANU ANDREEA-CORINA

Teza de doctorat:

Mahalaua Mântulesei - drumul către modernitate

Rezumat

Conducător științific: prof. dr. Sorin Alexandrescu

Mahalaua Mântuleasa este una dintre zonele-nucleu în jurul cărora s-a format orașul București. Aflată într-o zonă limitrofă a centrului istoric bucureștean, fosta mahala Mântuleasa urma să fie eradicată, conform planului de sistematizare, la începutul anului 1990. În urma evenimentelor din decembrie 1989, strada Mântuleasa a supraviețuit demolării ceaușiste¹, suferind, ca și alte zone bucureștene protejate legislativ (perimetrul Mântuleasa coincide zonei protejate nr. 22, conform Planului Urbanistic Zonal alcătuit de U.A.I.U.M. în anul 2002), numeroase deteriorări ulterioare. Strada Mântuleasa reunește un număr de 12 clădiri considerate monumente istorice, printre care și Biserica Mântuleasa, monument de secol XVIII, aflată și ea într-un stadiu avansat de deteriorare. Totodată, constituie un eșantion reprezentativ pentru cercetarea transformărilor suferite de mahalaua bucureșteană de-a lungul a două secole: veacul al XVIII-lea fanariot, când mahalaua, desemnând inițial o unitate parohială, preia elemente structurale din schema urbanistică a Constantinoplei² și secolul al XIX-lea, când începe „occidentalizarea” Bucureștiului, datorată exercitării influențelor franceze și germane.

Datând de la începutul secolului al XVIII-lea, este semnalată oficial pentru întâia oară în 1707, drept una dintre mahalalele cuprinse în plasa Târgului de Afară, zonă populată

¹ O mărturie a unui locuitor al străzii Mântuleasa, în *Observator cultural*, nr. 487, 13-19 august 2009, Geo Șerban – „Samsarii imobiliari, moștenitorii dictatorului”.

² Observația îi aparține Danei Harhoiu, care analizează în cartea sa - *București, oraș între Orient și Occident*, ed. Simetria, București, 1997 – dezvoltarea urbanistică a Bucureștiului, numind ceea ce noi vom considera drept structura „pânzei de păianjen”, principiul „fagurelui de miere”.

de negustori și meșteșugari înstăriți, precum și de boieri de rang mai mic, cum vor fi fost chiar ctitorii, familia Manta. Pisania bisericii datând de la 1734 (cel de-al doilea document care atestă dezvoltarea mahalalei Mântuleasa) ne-a furnizat și enigma în jurul căreia se desfășoară cea dintâi parte a lucrării, căci ea semnaleză o situație conflictuală tipică secolului al XVIII-lea în Țările Române, suspiciunea fiindu-ne confirmată de documentele descoperite ulterior la Arhivele Naționale. Mahalaua a fost organizată, precum vom vedea, în jurul bisericii ctitorite de boierii Manți, temelie fiind pusă de cupețul Manta³ și soția acestuia, Stanca, iar desăvârșirea lăcașului revenind celor două cumnate, Stanca și Maria (sora cupețului), după moartea capului familiei. Biserica – centrul mahalalei – ridicată pe locurile primite drept dotă de Stanca – e un monument de secol XVIII ce merită o analiză atentă, prezentând unele elemente unice pe teritoriul Țărilor Române. Dacă în secolul al XVIII-lea mahalaua se află în plină dezvoltare, secolul al XIX-lea, al emancipării și restructurării orașului, surprinde Mântuleasa în plină forfotă a schimbării: pavarea străzii, lărgirea și reîmpărțirea sa provoacă nenumărate conflicte, atât între persoane fizice, cât și între acestea și autorități - din a doua jumătate a secolului al XIX-lea până spre anii 30 ai secolului XX litigiile se țin lanț, documentele rămase oferindu-ne importante amănunte legate de identitatea locuitorilor mahalalei Mântuleasa, precum și o imagine a metamorfozei etnice a zonei.

Evoluția mahalalei Mântuleasa de-a lungul vremii conferă o imagine ilustrativă a transformărilor generale prin care a trecut orașul București: de la nivel istoric, urbanistic, arhitectural, către cel sociologic, al mentalităților, cercetarea noastră finalizându-se printr-o ilustrare a modului în care literatura a valorificat toposul studiat, convertind geografia fizică într-una mitică.

Lucrarea de față își propune o paralelă între istoria „reală” și cea fictivă a străzii Mântuleasa, oprindu-se asupra elementelor divergente, dar și asupra coincidențelor presupuse de jocul realitate-ficțiune și încercând, totodată, o reconstituire a topografiei obiective a zonei, precum și a hărții inițiatice pe care o delimitează ciclul de proze scurte ale lui Mircea Eliade.

³ Numele apare, în diverse surse – în documente și în consemnările istoricilor, în mai multe variante: Mantu, Manta, Manti, iar sora sa, Maria, îl numește pe cupeț Mântica (probabil un nume de alint).

Pentru Mircea Eliade „adevărata istorie” se confundă cu tiparul mitic al realității, mai exact presupune niște întâmplări exemplare care se petrec mai întâi în mit și apoi în lume, ca atare: „Orice mit, independent de natura lui, enunță un eveniment petrecut în illo tempore și constituie prin aceasta un precedent exemplar pentru toate acțiunile și situațiile care ulterior vor repeta acest eveniment”⁴. Pentru că « locurile » la Mircea Eliade vizează o altă geografie - *mitică*, reintegratoare, destinul ființei devine unul al *reintegrării în arhetip*, iar însăși logica lucrurilor și caracterul lor cronologic sunt răsturnate făcând loc logicii mitului.

Una dintre ipotezele lansate se referă la ciclul de proze scurte care alcătuiesc, în viziunea noastră, un micro-roman investit cu sens unitar, alcătuit din următoarele titluri: *Pe strada Mântuleasa, În curte la Dionis, Incognito la Buchenwald, Uniforme de general*. Însuși Eliade observa⁵, în *Jurnalul* său, că între câteva proze ale sale pare să se fi creat o legătură, acestea câștigându-și, independent de voința autorului, o coerență, o legătură de sens îndrituită deopotrivă de coincidența unor personaje, dar și de stranii corespondențe semnificative ce au condus la instaurarea unei unități de sens. Vom urmări harta locurilor din vechiul București parcursă de personajele celor patru nuvele, convertită în traseu inițiativ dotat cu un *centru* și o serie de ramificații ce coincid cu străvechea organizare a mahalalei românești, despre care am vorbit în prima parte a lucrării, *plasa de păianjen* sau *osul spinal*. Schema astfel schițată ne va revela deopotrivă scheletul narativ al acestei *Cărți de nisip* eliadești, conducându-ne spre semnificația comună, finală a textelor. Pe axa traseului inițiativ presărat de *semne* pe care am stabilit a o urma în analiza noastră, un punct central l-ar reprezenta strada care constituie, în viziunea lui Fărâmbă, inventatorul labirintului din *Pe strada Mântuleasa*⁶, punctul de plecare, de origine, al întâmplărilor povestite: situată într-un spațiu situat sub incidența magicului și a unei sacralități care irumpe în lume dincolo de cele mai banale întâmplări și cele mai anodine “adrese”, strada Mântuleasa se află pe pământurile ce au aparținut

⁴ Mircea Eliade, *Tratat de istoria religiilor*, ed. Humanitas, 1992, p. 392

⁵ *Jurnal*, ed. Humanitas, 2004, vol. II, p. 155

⁶ Matei Călinescu, *Despre Ioan P. Culianu și Mircea Eliade - Amintiri, lecturi, reflecții*, ed. Polirom, 2002, p. 140 și urm. Matei Călinescu consideră că în nuvela „*Pe strada...*” avem de-a face cu o „*mitologie a mitului*” – tot el afirmă cu pertinentță că înlănțuirea poveștilor se datorează faptului că orice poveste are un înțeles ascuns, care la rândul său se constituie într-o poveste.

cândva boierilor Calomfir, a căror poveste se situează undeva la începutul veacului al XVIII-lea (ca și cea a boierilor Manți, adevărații ctitori ai bisericii și cei ce au dat numele mahalalei bucureștene). Aici, prin intermediul unor pivnițe adânci a căror locație e indicată de *semne* tainice, personajele eliadești reușesc să treacă dintr-o dimensiune în cealaltă. În urma studiilor întreprinse pe documente de arhivă, a ieșit la iveală existența reală a acestor pivnițe vechi din veacul al XVIII-lea, care se află într-adevăr în zona menționată de autor: în preajma școlii Mântuleasa (ca și de-a lungul întregii străzi) – la numărul 9, chiar lângă școala Mântuleasa, profesoara Elena Mangâru (probabil directoarea pensionului din Calea Moșilor, Choisy-Mangâru, înființat la sfârșitul secolului al XIX-lea) încearcă la 1907 să-și ridice o casă, a cărei temelie se tot prăbușește din pricina unei pivnițe adânci.

În imediata apropiere a străzii Mântuleasa se găsește strada Calomfirescu (fostă Băltărețu, conform documentelor de la Arhivele Naționale, celebru zaraf din secolul al XIX-lea imortalizat de Ion Ghica în *Scrisorile sale*). Aici zace îngropată comoara lui Economu, iar undeva între Mântuleasa și bulevardul Pache Protopopescu se află pivnița unde caută Lixandru, dar și Iorgu Calomfir *semnele* (*Pe strada Mântuleasa*), podul unde scotocesc Ieronim și Iconaru, unul după niște *semne* neștiute, celălalt după faimoasa colecție de coleoptere (*Uniforme de general*), și totodată camera unde-și caută Marina-Zamfira misterioasele ei *semne* (*Incognito la Buchenwald*).

În proza lui Eliade, triumghiul format de străzile Mântuleasa, Popa Soare și bulevardul Pache Protopopescu este un spațiu privilegiat, predispus la irumperea miraculosului, care ascunde *semne* tainice a căror interpretare le ajută pe personaje să comunice cu transcendentul. În căutarea acestor secrete, pe strada Mântuleasa, fiecare personaj descoperă de fapt un adevăr intim, legat de propria ființă exemplară, de propriul arhetip. Strada Popa Soare e și ea un topos semnificativ în geografia eliadescă: aici, la o cârciumă numită Floarea Soarelui, cântă o misterioasă trubadură bucureșteană – Leana; ea își cultivă cu atenție anonimatul, înconjurându-se de un mister insondabil; romanțele ei vechi au versuri care inoculează auditoriului o stare de nostalgie sfâșietoare - aceasta pentru că Leana transmite de fapt lumii un *mesaj orfic*, întrucât versurile sunt parte din poemele lui Adrian, poet amnezic și pereche astrală a Leanei.

Lucrul important pe care îl realizează Mircea Eliade este însă inocularea zonei Mântuleasa în conștiința colectivă, în memoria generală, prin intermediul acestor texte literare esențiale pentru memoria Bucureștilor, literatura atrăgând de această dată atenția asupra istoriei bazate pe surse documentare și trezind interesul față de aceasta din urmă.

Dar orice spațiu privilegiat e, îndeobște, marcat de anumite indicii – teoria *semnelor* prinde contur în *Pe strada Mântuleasa*, pentru a fi continuată în toate celelalte trei texte ale ciclului. Fără a fi nevoie de o hierofanie sau de o teofanie, adesea sacralitatea unui loc este sugerată de *un semn oarecare*⁷; în lipsa acestuia, se *provoacă* unul (acele *evocatio* practicate cu ajutorul animalelor, a căror menire este detectarea spațiului propice pentru înălțarea unui sanctuar). La Eliade, *semnul* este, așadar, un imperativ al sacralității, iar căutarea semnelor înseamnă elaborarea unor tehnici de *orientare*, și, implicit, de *construire* a spațiului sacru. Parcursul căutării semnelor presupune, prin urmare, cartografierea acestui spațiu sacru instituit între laturile triunghiului format de străzile Mântuleasa, Popa Soare, Pache Protopopescu, iar harta ce reiese e una simbolică, consemnând un soi de geografie spirituală a personajelor.

Labirintul narativ pe care îl inițiază cele patru texte studiate se pretează unei analize de tip structuralist: am cercetat, în capitolele dedicate construcției epice, relația dintre *agent* și *pacient* (pe urmele lui Claude Bremond), așezând relația dintre mistagogul Fărâmbă și anchetatorii Securității în termenii acestui raport, precum și în cei ai relației *interpret-text* (așa cum o stabilește Roland Barthes). Am încercat, în finalul lucrării, a o situa a tipului de fantastic în care se încadrează prozele eliadești, în funcție de diverse teorii asupra literaturii acestui gen, de la Tzvetan Todorov, unul dintre primii teoreticieni care s-au preocupat de problematica discursului fantastic, până la teoreticieni de dată recentă, precum Nathalie Prince, Joel Malrieu, Valerie Triter.

Lucrarea a încercat o dublă istorie a zonei Mântuleasa - pe marginea surselor documentare, dar și pe urmele episoadelor ficționale eliadești, precum și o relaționare a celor două, în încercarea de a surprinde jocul ficțiunii cu realitatea, precum și modul în

⁷ M. Eliade, *ibidem*, p. 26 și urm.

care acestea se pot substitui sau pot oferi, în mod surprinzător, informații una despre cealaltă.

Teza include un portofoliu de 45 de imagini, menite să susțină textul: e vorba despre planuri ale orașului București, documente de arhivă care vorbesc despre istoria ctitorilor, a mahalalei și a caselor de secol XIX de pe stradă, detalii din pronaosul și pridvorul bisericii Mântuleasa (fresca animalieră, hora domnițelor etc.), veșminte și obiecte de podoabă de secol XVIII, detalii ale caselor, fotografii de epocă.